

STRATEGI
RÅDET

Läromedelsförfattarna

Läromedlets roll inom lärarutbildningar

Rapport
27 april 2023

Innehåll

1. Inledning	5
1.1 Definition av läromedel.....	5
1.2 Metod.....	6
1.3 Disposition	8
2. I vilken utsträckning behandlas läromedel?	9
2.1 Få omnämningen av läromedel i utbildnings- och kursplaner.....	9
2.2 Läromedel behandlas i högre grad i praktiken, men är inte ett fokusområde	12
3. På vilket sätt behandlas läromedel?	13
3.1 Läromedel behandlas i huvudsak från kritiska perspektiv	13
3.2 Det didaktiska perspektivet saknas i regel.....	15
3.3 Läromedelskunskap behandlas främst i ämneskurser.....	17
3.4 Läromedel behandlas inte på ett sammanhållet sätt i lärarprogrammen.	17
4. Vilka faktorer påverkar hur läromedel behandlas?	19
4.1 Förklaringsfaktorer på strukturell nivå	19
4.2 Förklaringsfaktorer på organisationsnära nivå	21
4.3 Förklaringsfaktorer på individuell lärarnivå	23
5. Sammanfattande slutsatser och reflektioner	26
Bilaga 1	28

Sammanfattning

Läromedel är en resurs för både elever och lärare, som bland annat kan stärka lärandet, bidra till ökad likvärdighet och minska lärares arbetsbörda. En förutsättning för att dessa värden ska kunna uppstå är att lärarna har kompetens att använda läromedel på ett adekvat sätt. Den statliga läromedelsutredningen (SOU 2021:70) pekar på att lärarstudenters förmåga att värdera och använda läromedel i undervisningen delvis brister. Läromedelsförfattarna har mot denna bakgrund tagit initiativ till en genomlysning med syftet att öka kunskapen om i vilken grad och på vilket sätt som läromedel behandlas inom lärarutbildningen.

Genomlysningen baseras på 539 utbildnings- och kursplaner för ämneslärar- och grundlärarprogram vid de tio lärosätena som under läsåret 2020/21 examinerade flest studenter inom dessa utbildningsinriktningar. Dessutom har 28 företrädare för berörda lärosäten intervjuats.

Läromedel behandlas i låg utsträckning inom lärarutbildningarna

Genomlysningen visar att läromedel ingår som moment i samtliga lärarutbildningar, men i förhållandevis låg utsträckning. Ingen av de studerade utbildningsplanerna innehåller beskrivningar av läromedel eller relaterade utbildningsmål. Kursplaner omnämner i låg utsträckning moment som rör läromedel – mediantalet omnämmanden av läromedel i de kursplaner som studerats uppgår till två per program. I de fall läromedel omnämns i kursplaner utgör ämnet sällan centrala delar av en kurs.

Intervjuer med programföreträdare pekar på att läromedel behandlas i något högre grad i lärarprogrammen än vad som framgår av utbildnings- och kursplaner. Också i intervjuerna beskrivs dock omfattningen av studiemoment som rör läromedel generellt som låg, både i termer av antal och intensitet.

Läromedel behandlas framför allt från kritiska perspektiv

Genomlysningen visar att läromedel i första hand behandlas från ett kritiskt perspektiv, i syfte att stärka studenternas förmåga att värdera läromedels kvalitet samt förhålla sig självständigt till läromedel. Den praktiska tillämpningen av läromedel, exempelvis hur läromedel kan användas som stöd vid lektionsplanering, ges begränsad uppmärksamhet.

På ett mer övergripande plan visar genomlysningen att det på samtliga lärosäten saknas en sammanhållen styrning av hur läromedel ska behandlas inom lärarutbildningen, eller hur studenterna ska utvecklas i relation till detta område. I vilken grad och på vilket sätt som läromedel behandlas är i hög grad beroende av de enskilda lärarna vid lärarprogrammen. Vilka kunskaper och kompetenser som studenterna samlat får med sig från lärarutbildningen vad gäller läromedel, framstår därmed som slumpmässigt.

Hur läromedel behandlas inom lärarutbildningarna påverkas av faktorer på tre nivåer

Genomlysningen pekar på att hanteringen av läromedel på lärarutbildningarna påverkas av faktorer på strukturell nivå, organisatorisk nivå och individnivå. En strukturell faktor som har betydelse för i vilken grad läromedel behandlas utgörs av högskoleförordningen, som saknar lärandemål om läromedel. En strukturell förklaringsfaktor som påverkar på vilket sätt läromedel behandlas utgörs av det ökade utbudet av läromedel och undervisningsmaterial, som i sin tur leder till ett ökat upplevt behov av att värdera och kritiskt granska läromedel från olika perspektiv. En annan strukturell förklaringsfaktor är lärarutbildningens akademisering, som sannolikt delvis förklarar varför den praktiska tillämpningen av läromedel ges relativt lite utrymme i dagens lärarutbildningar.

De organisatoriska förklaringsfaktorerna utgörs av bristande tillgång till läromedel, lärarutbildningarnas fragmenterade organisering respektive ett bristande upplevt förändringstryck. Förklaringsfaktorerna på individnivå handlar om de enskilda lärarutbildarnas inställning till läromedel.

1. Inledning

Läromedel är en resurs för både elever och lärare. Tidigare studier pekar på att läromedel av hög kvalitet bland annat stärker lärandet, bidrar till ökad likvärdighet, minskar lärares arbetsbörda samt stärker samverkan mellan hem och skola.¹

En förutsättning för att dessa värden ska kunna uppstå är att lärarna har kompetens att använda läromedel på ett adekvat sätt. Den statliga läromedelsutredningen vars slutbetänkande presenterades 2021 (SOU 2021:70) pekar dock på att lärarstudenters förmåga att värdera och använda läromedel i undervisningen delvis brister. I slutbetänkandet framgick även att utredningen tagit del av uppfattningen bland lärarstudenter och lärare att lärarutbildningarna inte bidrar till att stödja användande och val av läromedel. I stället beskrivs en negativ attityd till kursmoment om läromedelsanalys på lärarutbildningarna.

Läromedelsförfattarna har mot denna bakgrund tagit initiativ till en genomlysning av hur läromedel behandlas på svenska lärarutbildningar. Syftet med genomlysningen är att öka kunskapen om i vilken grad och på vilket sätt som läromedel behandlas inom ämneslärar- och grundlärarprogram på Sveriges tio största lärosäten.

Uppdraget att genomföra genomlysningen har Läromedelsförfattarna givit till konsultföretaget Strategirådet. I denna rapport presenteras våra resultat och slutsatser.

1.1 Definition av läromedel

Läromedel kan ha olika former och uppfylla olika syften i en undervisningssituation. I denna rapport definieras läromedel som tryckta eller digitala verk skapade för undervisningsändamål som täcker väsentliga delar av mål i läroplaner. Det ska redan här dock nämnas att intervjuade företrädare vid lärosätena i stor utsträckning ger uttryck för en vidare definition av läromedel, där även andra former av undervisningsmaterial ingår. Det kan exempelvis handla om undervisningsmaterial som enskilda lärare eller företag tagit fram, som inte behöver vara kvalitetssäkrade från ett läroplansperspektiv.

Genomlysningen behandlar de moment i lärarutbildningen som rör läromedel som syftar till att stärka studenterna i rollen som lärare efter examen. Analysen omfattar alltså inte kurslitteratur för de kurser som studenterna läser under sin utbildning.

¹ Utredningen om stärkta skolbibliotek och läromedel (2021). *Läromedelsutredningen – böckernas betydelse och elevernas tillgång till kunskap*, s. 71 ff. SOU 2021:70.

1.2 Metod

Studien har avgränsats till ämneslärar- och grundlärarprogrammen vid de tio lärosäten som under läsåret 2020/21 examinerade flest studenter inom dessa utbildningsinriktningar.² Studien omfattar alltså 20 olika lärarprogram. Vi har kartlagt samtliga inriktningar inom dessa program (fritidshem, F-3 och 4-6 för grundlärare, samt 7-9 och gymnasienivå för ämneslärare). Vid de utvalda lärosätena utfärdades ungefär 3 800 grundlärar- och ämneslärarexamina under läsåret 2020/21, vilket motsvarar två tredjedelar av det totala antalet examinerade studenter inom dessa inriktningar under läsåret.

Box 1 - Sammanfattning av genomlysningens empiriska underlag

- 20 lärarprogram
- 38 utbildningsplaner
- 539 kursplaner
- 28 intervjuade representanter för lärarprogram

I vilken grad och på vilket sätt som läromedel behandlas på lärarutbildningarna har kartlagts dels genom dokumentstudier av utbildnings- och kursplaner, dels genom intervjuer med representanter för respektive lärosäte. De två datainsamlingsmetoderna beskrivs närmare nedan.

Utöver intervjuer och dokumentstudier har vi tagit del av dataunderlag från en enkät som distribuerats till medlemmar i Sveriges Lärarstudenter, en studerandeorganisation för Sveriges lärarstudenter samt studie- och yrkesvägledarstudenter. Enkäten besvarades av 2080 lärarstudenter och innehöll frågor om lärarstudenters syn på hur läromedel behandlas inom lärarprogrammen. Enkätsvaren samlades in under perioden 30 januari - 20 februari 2023, och är inte avgränsade till endast grund- och ämneslärarprogram.

I rapporten har enkätsvaren använts för att spegla resultaten från genomlysningen mot ett studentperspektiv på hur läromedel behandlas på lärarutbildningar.

Genomgång av utbildnings- och kursplaner

Inom ramen för genomlysningen har vi kartlagt förekomsten av moment som rör läromedel i utbildnings- och kursplaner. Dessa dokument beskriver på olika vis innehållet i utbildningar och enskilda kurser.

Utbildningsplaner är dokument som bland annat beskriver utbildningens mål, det huvudsakliga upplägget på programmet, vilka kurser som ingår samt vilken examen som utbildningen leder till. Utbildningsplaners form och innehåll kan variera något mellan olika program och utbildningar, men i stor utsträckning kopplar dokumenten an till de lärandemål för respektive utbildning som framgår i högskoleförordningen³. Vanligtvis upprättas separata utbildningsplaner för de inriktningar mot åldersgrupper som erbjuds inom respektive lärarprogram. Vår kartläggning omfattar samtliga 38 utbildningsplaner för de program med tillhörande inriktningar som ingår i genomlysningen.

² Se Bilaga 1 för sammanställning av de lärosäten som ingår i genomlysningen.

³ Högskoleförordning (1993:100).

Kursplaner innehåller beskrivningar av bland annat mål för kursen, studie- och examinationsformer samt kurslitteratur. Vår kartläggning omfattar samtliga kursplaner som täcker den utbildningsvetenskapliga kärnan inom respektive utbildning. Dessutom har vi kartlagt kursplaner för ämneskurser inom respektive program. Då programmen generellt präglas av ett större antal ämnen – och därmed ett relativt stort antal kursplaner – har genomgången av dessa dokument skett genom ett urvalsförfarande. För 16 program har vi avgränsat genomgången till ett eller två fokusämnen per program. I syfte att stärka validiteten och förbättra förutsättningarna för att dra generella slutsatser om innehållet i kursplanerna, har samtliga kursplaner studerats för fyra program. Totalt ingår 539 kursplaner i sammanställningen, motsvarande i genomsnitt 27 kursplaner per program. Det lägsta antalet studerade kursplaner för ett program uppgår till 11, medan det högsta antalet studerade kursplaner för ett program uppgår till 65.

Vi har i dessa dokument sökt efter skrivningar som på olika vis beskriver kunskapsmål eller moment i utbildningen eller kursen som omfattar läromedel. Sökningarna har skett både maskinellt och genom manuell läsning av dokumenten. I genomsökningarna av dokumenten har vi tillämpat ett brett angreppssätt där vi utgått från definitionen av läromedel som beskrivits i avsnitt 1.1 ovan. I praktiken innebär detta att vi inte enbart sökt efter begrepp såsom "läromedel" utan även relaterade begrepp såsom exempelvis "undervisningsmaterial" eller "stoff".

För att strukturera dokumentstudierna har vi sammanställt en analysmatris, där vi registrerat vilka utbildningar och kurser som (i) omnämner läromedel, (ii) på vilket sätt läromedel omnämns, samt (iii) beskrivningarnas omfattning i dokumentet. På så vis har datainsamlingen getts en tydlig struktur och förbättrat förutsättningarna för att dra generella slutsatser om det insamlade materialet.

Intervjuer

Vi har inom ramen för denna analys genomfört 28 intervjuer med representanter för de program som ingår i studien. Vid vissa intervjutillfällen har flera representanter för ett program deltagit samtidigt. Intervjustudien har i huvudsak omfattat personer med ett samordnande ansvar för den aktuella lärarutbildningen, med titlar såsom programsamordnare, programansvarig, programrådsordförande, studierektor och programledare. Flera av dessa företrädare har även haft ett särskilt ämnesansvar. Dessutom har kompletterande intervjuer genomförts med fyra ämnesansvariga.

Intervjuerna har syftat till att ge en fördjupad bild av läromedlets roll inom lärarutbildningarna, samt vilka faktorer som påverkar hur frågan behandlas. Intervjuerna har även syftat till att kvalitetssäkra bilden som genomgången av utbildnings- och kursplaner givit, samt belysa studiemoment rörande läromedel som eventuellt inte behandlas i dessa dokument.

Intervjuerna genomfördes i ett semi-strukturerat format, där samtalen baserats på relativt öppna, kartläggande frågor för att möjliggöra en så heltäckande bild som möjligt av hur läromedel behandlas i lärarutbildningarna. Intervjuerna genomfördes under perioden januari 2023 – mars 2023.

För att underlätta analysen har vi lagt in svaren i en Excelmatris. Vi har även systematiskt kodat svaren för vissa intervjufrågor, exempelvis i vilken utsträckning som läromedel diskuteras internt inom lärosätet eller från vilka perspektiv som läromedel behandlas.

Är resultaten generaliserbara?

Läro-utbildningen är en bred utbildning, både sett till antalet ämnen som behandlas samt antalet institutioner som bidrar i genomförandet. Som tidigare nämnts bygger dokumentstudierna på ett urval, så till vida att vi för merparten av de studerade läro-utbildningarna inte tittat på samtliga ämneskurser. Även intervjuerna har delvis begränsningar, så till vida att de flesta intervjupersoner sagt att de inte har detaljkunskap om hur läromedel behandlas inom samtliga ämnen.

Vi bedömer trots detta att genomlysningens resultat är tillförlitliga och med stor sannolikhet ger en representativ bild av hur läromedel behandlas inom Sveriges läro-utbildningar. Skälen till detta är flera. För det första har vi studerat samtliga kursplaner inom fyra läro-utbildningar, för att kontrollera om en totalundersökning ger en annan bild än en urvalsundersökning. Resultaten har dock inte skilt sig, utan dokumentstudierna har i hög grad mynnat ut i samma resultat. För det andra fick intervjupersonerna ta del av frågeställningarna innan intervjutillfället för att möjliggöra eventuella förberedelser inför intervjun. Ett stort antal intervjupersoner har förankrat svaren genom att distribuera intervjufrågorna till personal inom den egna organisationen, såsom exempelvis ämnes- och kursansvariga. Det gör att vi sammantaget bedömer att vi fångat en relativt stor del av läro-utbildningarna i intervjuerna, även om vi inte intervjuat samtliga berörda medarbetare vid samtliga institutioner. För det tredje ger både dokumentstudier och intervjuer i hög grad en samstämmig bild, med inga betydande variationer mellan enskilda lärosäten, läroprogram och ämnen.

1.3 Disposition

Rapporten har följande disposition:

- I kapitel 2 beskriver vi i vilken utsträckning läromedel behandlas inom läro-utbildningarna.
- I kapitel 3 redogörs för på vilka sätt som läromedel behandlas inom utbildningarna.
- I kapitel 4 presenteras faktorer på strukturell, organisatorisk respektive individuell nivå som förklarar i vilken grad och på vilket sätt som läromedel behandlas inom läro-utbildningarna.
- I kapitel 5 beskrivs genomlysningens sammanfattande resultat och slutsatser. Dessutom presenteras ett antal reflektioner från genomlysningen av mer övergripande karaktär.

2. I vilken utsträckning behandlas läromedel?

I detta kapitel beskrivs i vilken utsträckning läromedel behandlas vid lärarutbildningar. Vi beskriver i vilken omfattning läromedel omnämns i utbildnings- och kursplaner. Vi redogör även för programföreträdarens bild av i vilken utsträckning läromedel behandlas inom utbildningarna. Resultaten sammanfattas i rutan nedan. I avsnitten nedan går vi igenom resultaten.

Sammanfattning

Det insamlade underlaget ger en samstämmig bild av att undervisningsmoment om läromedel i relativt låg grad förekommer på lärarutbildningar.

- ➔ Ingen av de studerade utbildningsplanerna innehåller beskrivningar av läromedel eller relaterade utbildningsmål.
- ➔ Kursplaner omnämner i låg utsträckning moment som rör läromedel – mediantalet omnämningen av läromedel i de kursplaner som studerats uppgår till 2 per program. I de fall läromedel omnämns i kursplaner utgör ämnet sällan centrala delar av en kurs. I de kursplaner som innehåller skrivningar om läromedel utgör 8 procent av lärandemålen utbildningsmoment som rör just läromedel.
- ➔ Intervjuer med programföreträdare pekar på att läromedel behandlas i något högre grad i lärarprogrammen än vad som framgår av utbildnings- och kursplaner. I intervjuerna beskrivs dock omfattningen av studiemoment som rör läromedel generellt som låg, både i termer av antal och intensitet. På en övergripande nivå bekräftar därmed intervjuerna bilden som ges i kurs- och utbildningsplaner.

2.1 Få omnämningen av läromedel i utbildnings- och kursplaner

Som beskrivits i föregående kapitel har vi inom ramen för denna genomlysning kartlagt förekomsten av omnämningen av läromedel och relaterade utbildningsmoment i utbildningsplaner och kursplaner. Nedan sammanfattas resultaten från denna kartläggning.

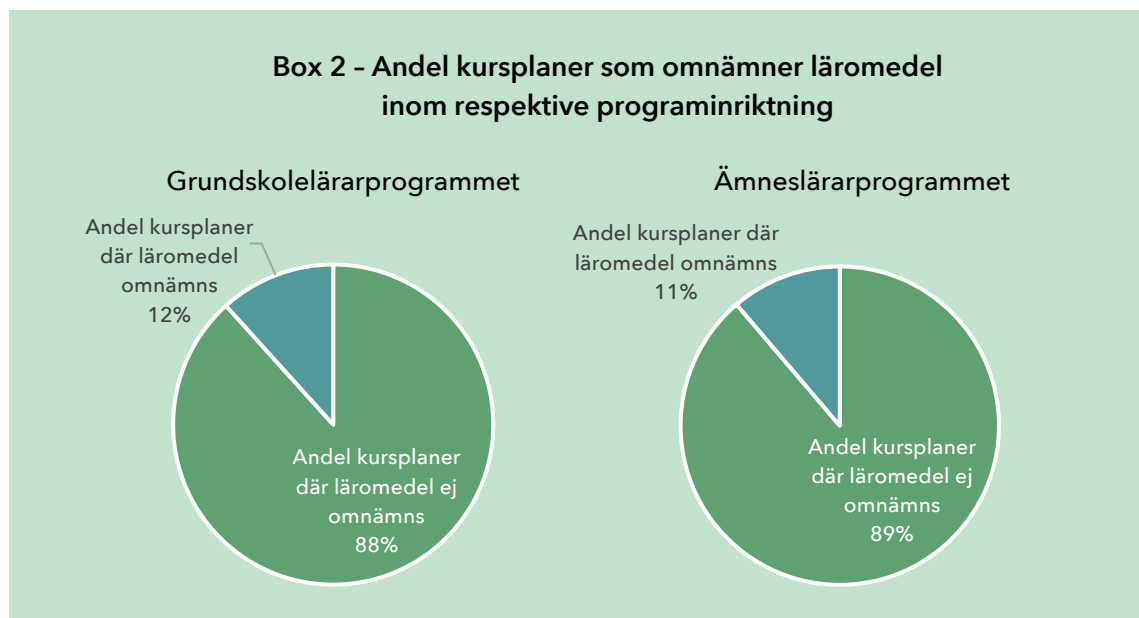
Inga omnämningen av läromedel i utbildningsplaner

Vi har studerat totalt 38 utbildningsplaner som täcker samtliga inriktningar mot åldersgrupper som erbjuds vid respektive lärosäte (fritidshem, F-3 och 4-6 för grundlärare, samt 7-9 och gymnasienivå för ämneslärare). Vår kartläggning visar att läromedel inte behandlas i någon av dessa utbildningsplaner.

En utbildningsplan beskriver mål och övergripande upplägg för ett program, där formuleringar och målbeskrivningar i stor utsträckning baseras på formuleringar och lärandemål som beskrivs i högskoleförordningen⁴ för respektive examen. Eftersom lärandemål avseende läromedel inte ingår i beskrivningarna i högskoleförordningen kan utfallet betraktas som relativt förväntat, även om frånvaron av lärandemål i förordningen inte begränsar lärosäten att själva ange målsättningar gällande läromedel inom de egna utbildningarna. Se avsnitt 4.1 för vidare resonemang om detta.

Få omnämmanden av läromedel i kursplaner

Läromedel och relaterade utbildningsmoment omnämns i låg utsträckning i kursplaner. Vår kartläggning visar att ämnet tas upp i 62 av de 539 kursplaner som studerats, motsvarande drygt 11 procent. Knappt 9 av 10 kursplaner innehåller alltså inga beskrivningar av moment som rör läromedel.

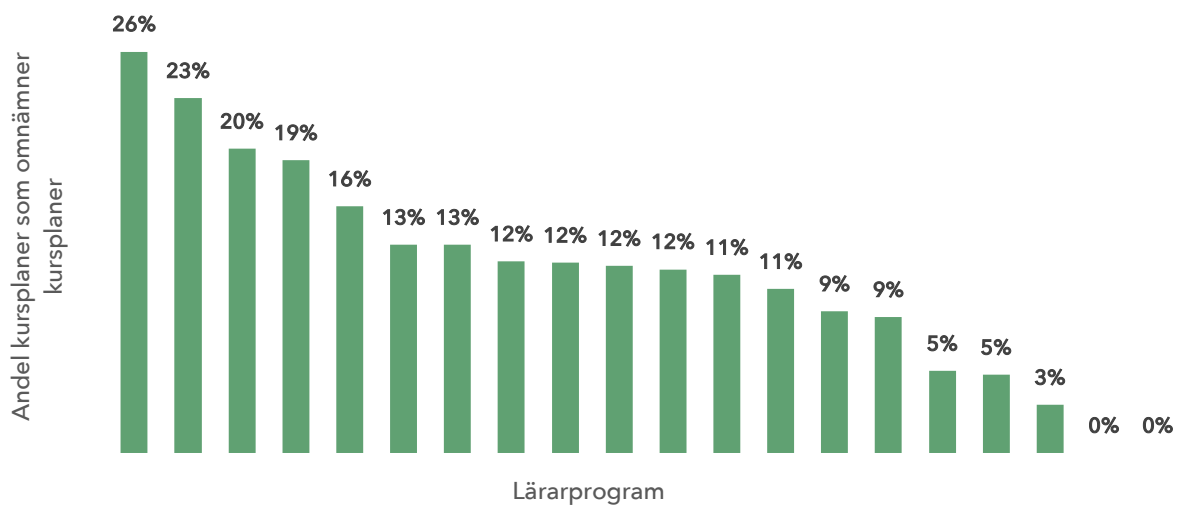
Noterbart är att andelen kursplaner som omnämner läromedel är snarlika inom de programinriktningar som ingår i genomlysningen – se Box ovan. Totalt 12 procent av de kursplaner som kartlagts inom grundläraryrket innehåller omnämmanden av läromedel. Motsvarande andel för kursplaner inom ämnesläraryrket uppgår till 11 procent.

I Figur 1 nedan framgår en visualisering av i vilken utsträckning läromedel omnämns i de 20 kartlagda läraryrketens kursplaner. Varje stapel representerar ett enskilt läraryrket. Observera att urvalen av kursplaner varierar mellan de studerade läraryrketen varför andelarna inte är helt jämförbara mellan respektive program. Dessutom har enskilda omnämmanden stor påverkan på utfallet för program där relativt få kursplaner kartlagts.

⁴ Högskoleförordning (1993:100).

Även med dessa begränsningar i åtanke ger figuren en illustrativ bild av den begränsade utsträckning som läromedel nämns i lärarutbildningars kursplaner. För två lärarprogram har inga kursplaner som omnämner läromedel identifierats. För de flesta program uppgår andelen kursplaner där läromedel nämns till drygt 10 procent, motsvarande ungefär var tionde kursplan. Medianantalet omnämmanden av läromedel i de kartlagda kursplanerna uppgår till 2 per program.

Figur 1 - Andel kursplaner som omnämner läromedel per program

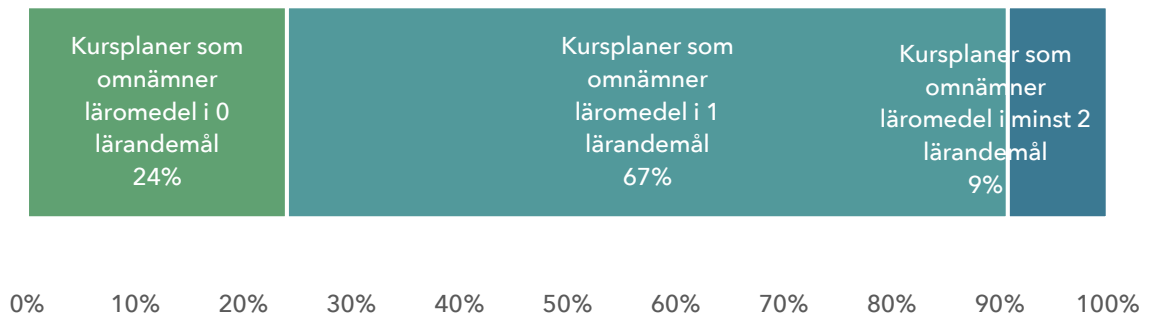
Läromedel utgör sällan centrala delar av en kurs

Figur 1 ovan beskriver andelen kursplaner som på något vis beskriver undervisningsmoment om läromedel – oavsett typ av formulering och hur stor andel av kursen som handlar om just läromedel.

I de fall läromedel och relaterade utbildningsmoment omnämns i kursplaner utgör ämnet i låg utsträckning centrala delar av en kurs. Läromedel och därtill relaterade undervisningsmoment omnämns oftast enstaka gånger i en kursplan. Dessa omnämmanden är inte alltid kopplade till kursens lärandemål.

Lärandemålen i de 62 kursplaner som innehåller skrivningar om läromedel utgörs till 8 procent av mål som rör hantering av och kunskap om läromedel. Var fjärde kursplan som omnämner läromedel innefattar inga explicita lärandemål alls om just läromedel. I dessa kursplaner omnämns inslag om läromedel i kursbeskrivningar eller motsvarande. Totalt 2 av 3 kursplaner som omnämner läromedel innefattar endast ett (1) explicit lärandemål om läromedel. Knappt var tionde kursplan som omnämner läromedel innefattar fler än ett lärandemål om ämnet. Resultaten sammanfattas i figuren nedan, där urvalet utgörs av de 62 kursplaner där läromedel omnämns minst en gång någonstans i dokumentet.

Figur 2 - Omfattning av lärandemål om läromedel i kursplaner

Not: Urvalet utgörs av de 62 kursplaner där läromedel omnämns minst en gång någonstans i dokumentet.

2.2 Läromedel behandlas i högre grad i praktiken, men är inte ett fokusområde

Intervjuer med representanter för lärosätena pekar på att läromedel behandlas i något högre grad i lärarprogrammen än vad som framgår av utbildnings- och kursplaner. Intervjuade företrädare kan bland annat ge exempel på hur läromedel tas upp i enskilda kurser, även om detta inte alltid framgår av kursbeskrivningarna.

Att kursplanerna inte speglar det faktiska innehållet tycks ha flera orsaker. En orsak, som flera intervjuade företrädare nämner, är att utbildnings- och kursplaner i huvudsak beskriver målen med utbildningarna snarare än det mer konkreta upplägget och innehållet. Eftersom läromedel primärt ses som ett medel för att uppnå utbildningarnas eller enskilda kursers mål, nämns läromedel därmed inte. Intervjuer pekar också på att läromedel ibland ingår som ett underlag i moment av bredare karaktär, och därför inte explicit nämns i kursplanen. En intervjuad programföreträdare säger exempelvis att läromedel i regel behandlas i kurser där studenterna får i uppgift att utarbeta förslag på undervisningsaktiviteter. Två intervjupersoner menar slutligen att kursplanerna medvetet formuleras på en relativt övergripande nivå i syfte att möjliggöra ändringar i kursernas upplägg utan att dessa förändringar kräver en ändring av hela kursplanen.

I intervjuerna beskrivs dock omfattningen av studiemoment som rör läromedel generellt som låg, både i termer av antal och intensitet. Intervjuer visar vidare att läromedel i låg grad diskuteras internt inom lärarutbildningarna, exempelvis på de programrådsmöten eller motsvarande som genomförs med ämnesansvariga. Drygt hälften av intervjupersonerna beskriver att läromedel är ett ämne som inte diskuteras alls internt inom den egna organisationen, och resterande intervjupersoner anger att läromedel lyfts vid enstaka tillfällen. I dessa fall har fokus framför allt legat på praktiska frågor såsom tillgång till läromedel eller kvalitet på befintliga läromedel. Det finns inga exempel från intervjuerna på interna diskussioner kring utveckling av utbildningsmoment kopplat till läromedel, eller vilken typ av läromedelskompetens som lärarutbildningen sammantaget ska ge lärarstudenterna. På en övergripande nivå bekräftar därmed intervjuerna resultaten från dokumentstudierna, det vill säga att läromedel i relativt begränsad grad behandlas i lärarutbildningarna.

3. På vilket sätt behandlas läromedel?

Som beskrivits i föregående kapitel behandlas läromedel i relativt låg utsträckning på lärarutbildningar vid svenska lärosäten. I detta kapitel beskrivs på vilket sätt som läromedel behandlas, i de fall detta sker. Resultaten sammanfattas i rutan nedan och vidareutvecklas därefter i löptext.

Sammanfattning

- ➔ Läromedel behandlas oftast utifrån ett kritiskt perspektiv som syftar till att stärka studenternas förmåga att dels värdera kvalitet i läromedel, dels förhålla sig självständigt till läromedel.
- ➔ Läromedel behandlas relativt sällan utifrån strikt didaktiska perspektiv. Endast i enstaka fall lyfts sådana perspektiv fram i kursplaner. Även intervjupersoner beskriver att sådana undervisningsmoment förekommer i låg utsträckning.
- ➔ Moment kring läromedel ingår oftast i ämneskurser snarare än i kurser som rör den utbildningsvetenskapliga kärnan eller verksamhetsförlagd utbildning (VFU).
- ➔ Läromedel behandlas inte på ett sammanhållet sätt i lärarprogrammen. Inom samtliga studerade lärarprogram saknas exempelvis progressionsplaner för hur studenterna ska utvecklas kopplat till läromedel. Hanteringen av läromedel i lärarutbildningen framstår därmed som relativt *ad-hoc*.

3.1 Läromedel behandlas i huvudsak från kritiska perspektiv

Genomlysningen pekar samlat på att de utbildningsmoment som omfattar läromedel primärt utgår från kritiska perspektiv, med fokus på att analysera och värdera läromedel. Förutom att stärka studenternas kritiska förmåga, nämns i intervjuerna även enstaka exempel på kursmoment där läromedel primärt används som ett underlag för att stärka studenternas kunskaper inom andra områden. Det kan exempelvis handla om att analysera hur kvinnor framställts i läromedel över tid, i syfte att tydliggöra hur samhällsnormer kring kvinnor och män har förändrats genom åren. Det kan också handla om att analysera hur enskilda läromedel hanterar samma kunskapsinnehåll, med målet att lyfta fram att det finns olika sätt att lära ut och förklara saker.

Av genomförda dokumentstudier och intervjuer framgår att det framför allt är två typer av kritiska förmågor och förhållningssätt som lärarutbildningarna önskar stärka hos studenterna: (i) förmåga att värdera läromedels kvalitet samt (ii) förmåga att anamma ett självständigt förhållningssätt i förhållande till läromedel. Dessa två förmågor beskrivs närmare nedan.

Förmåga att värdera läromedels kvalitet

I stort sett samtliga intervjuade programföreträdare menar att läromedel kan vara ett stöd för lärare i undervisningen. Det finns samtidigt en utbredd uppfattning bland

intervjupersonerna att läromedel varierar i kvalitet, och att lärarutbildningen därför behöver stärka lärarstudenternas förmåga att analysera styrkor och svagheter hos enskilda läromedel. En vanligt förekommande uppgift är olika typer av läromedelsanalyser, där läromedel bedöms utifrån hur väl de svarar mot innehållet i styrdokument samt pedagogisk forskning. Nedan ges exempel på en typisk formulering i en kursplan.

[Studenten ska] visa förmåga att analysera styrdokument, läromedel och undervisning med hjälp av de införda begreppen och modellerna.

- *Kursplan för en ämneskurs inom ett ämneslärarprogram*

Läromedelsanalyserna kan även innefatta källkritik, i syfte att stärka studenternas källkritiska förmågor i förhållande till läromedlets innehåll. Flera programföreträdare nämner också att studenterna får i uppgift att analysera läromedel från ett normkritiskt perspektiv, exempelvis med fokus på hur kvinnor framställs eller i vilken utsträckning minoriteter finns representerade. Normkritiska analyser av läromedel är enligt flera intervjupersoner också ett populärt uppsatsämne bland studenterna.

När läromedel tas upp är det ofta för att främja ett kritiskt förhållningssätt. [...] Vilka värderingar ligger bakom, vad är det för uppgiftstyper, vilken kunskapssyn ligger bakom dessa läromedel. Hur representeras samer, hur framställs kvinnor. Det handlar mycket om att generellt se vår samtid, hur värderingar speglas.

- *Företrädare för ett grundlärarprogram*

Också kursplaner innehåller i flera fall beskrivningar av normkritiska moment inom läromedelsanalys. Nedan ges ett exempel på typisk formulering om hur normkritiska aspekter av läromedelsanalys beskrivs i en kursplan:

[Studenten ska] kritiskt analysera såväl fysiska som digitala läromedel med avseende på läromedlens framställningar av exempelvis klass, kön och etnicitet.

- *Kursplan för en ämneskurs inom ett ämneslärarprogram*

Intervjuer pekar på att det generellt saknas en beskrivning av vad som utmärker läromedel av hög kvalitet inom lärosätena. Uppfattningen att läromedel varierar i kvalitet tycks i första hand baseras på de enskilda intervjupersonernas perspektiv och erfarenheter. Som tidigare nämnts tycks intervjupersonerna generellt räkna in en mängd olika underlag i begreppet läromedel. I begreppet ryms inte bara förlagsproducerade läromedel, utan även gratis undervisningsmaterial som enskilda företag eller lärare tagit fram och sprider via exempelvis webbsidor. Till följd av denna avsaknad av definition, och den breda flora av underlag som kan betraktas som läromedel, beskrivs att lärarstudenternas kritiska förmåga att göra relevanta urval av läromedel behöver stärkas. En programföreträdare för ett ämneslärarprogram säger:

Det finns en digital resurs som skapas av lärarna själva som heter Kunskapsmatrisen. Är det så att det skapas utifrån en bra vetenskaplig grund? Ingen har den kritiska blicken. Den måste vi stärka.

- *Företrädare för ett ämneslärarprogram*

Ett självständigt förhållningssätt till läromedel och dess funktion

Vid sidan av förmågan att värdera kvaliteten, menar flera intervjupersoner att lärarutbildningarna behöver ge studenterna ett självständigt förhållningssätt till läromedel. Vikten av att ha ett självständigt förhållningssätt till läromedel framhålls ofta i anslutning till att lärarens ansvar för det pedagogiska uppdraget betonas. Ett flertal programföreträdare menar att en lärare aldrig oreflekterat kan luta sig mot ett läromedel i undervisningen, varken ämnesmässigt och i förhållande till läromedlets tänkta progressionstrappa. I stället framhålls vikten av att läraren självständigt planerar undervisningen utifrån en förståelse för att läromedel kan, men inte behöver utgöra ett underlag, samt att det även kan finnas behov av att komplettera befintliga läromedel med annat material. En programföreträdare för ett ämneslärarprogram menar att *"lärarens uppgift är inte bara att ta ett material och stoppa i händerna på eleverna, för det är inte undervisning."* I stället framhåller han vikten av att som lärare självständigt förhålla sig till materialet med fokus på hur och i vilket syfte det kan användas, samt vilka anpassningar och kompletteringar som behöver göras. En intervjuad programföreträdare för ett grundlärarprogram är inne på samma linje. Hon säger:

I lärarens profession ingår att man skapar undervisning som gynnar elevernas lärande utifrån målen. [...] Jag kan uppleva att studenter vill ha färdiga metoder av mig, som de bara kan följa. Vi jobbar mycket med att inte ge studenterna det, utan att ge dem ett förhållningssätt där de känner ansvar för och trygghet i att kunna fatta egna beslut. Läromedel är ett stöd, det är inte en manual som lärare kan följa utan egen reflektion. Man kan som lärare inte lägga över ansvaret på duktiga läromedelsförfattare. Det förhållningssättet vill vi stärka.

- Företrädare för ett grundlärarprogram

Att stärka ett självständigt förhållningssätt till läromedel tycks också delvis vara syftet med kursmoment som handlar om att studenterna ska ta fram eget undervisningsmaterial. Genomförda intervjuer pekar på att denna typ av moment förekommer inom ett flertal lärarutbildningar. Motsvarande moment nämns även i flera kursplaner. Enligt intervjuade företrädare ska övningen stärka studenternas förmåga att ta fram eget material, utifrån en tanke om att studenterna sannolikt kommer behöva det för att säkerställa en undervisning av hög kvalitet. *"Det handlar inte om att alla läromedel är dåliga, utan om att inget läromedel har allt"*, som en intervjuad företrädare uttrycker det. Flera intervjuade företrädare menar att övningen även är tänkt att stärka studenternas förståelse för hur ett läromedel kan användas, och vad det ger (och inte ger) i relation till elevernas lärande.

3.2 Det didaktiska perspektivet saknas i regel

Både intervjuer och dokumentstudier pekar på att lärarutbildningar relativt sällan omfattar rena didaktiska moment med fokus på hur läromedel kan användas i praktiken i undervisningen. Det didaktiska perspektivet saknas i regel både i kursplaner och i intervjupersoners utsagor om vilken typ av kunskaper och kompetenser som lärarutbildningarna ska stärka i relation till läromedel. Didaktiska moment är även sällsynta i intervjupersonernas exempel på hur läromedel behandlas konkret inom lärarutbildningarna.

Det finns dock några undantag. En företrädare för ett ämneslärarprogram säger i en intervju:

Studenterna har till exempel en uppgift att de utifrån ett givet innehåll ska planera lektioner. De ska bland annat ta ställning till vilka undervisningsmaterial som ska användas och hur de ska lägga upp undervisningen utifrån detta. De har också momentplanering där de ska titta över flera lektioner utifrån bland annat läromedel. Och också hur man kan anpassa och konvertera uppgifter för att kunna möta kunskapsmålen mer.

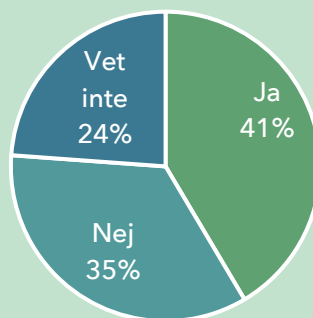
- Företrädare för ett ämneslärarprogram

I genomlysningen har vi sett tendenser till skillnader i upplägg av undervisningsmoment om läromedel inom olika ämnen. Inom samhällsvetenskapliga ämnen och humaniora tycks stort fokus ligga på kritisk analys av ämnesinnehållet i läromedel, exempelvis hur historiska skeenden som beskrivs i en lärobok kan tolkas utifrån olika politiska perspektiv, eller huruvida olika grupper kan betraktas som underrepresenterade i en lärobok. Inom ämnen som naturkunskap och matematik behandlas läromedel något oftare utifrån ett mer didaktiknära perspektiv. Skillnaderna är dock små på en övergripande nivå, så till vida att den praktiska användningen av läromedel tycks ges relativt lite utrymme oavsett ämne.

Att läromedel sällan behandlas från ett didaktiskt perspektiv speglas också i svaren från den enkätundersökning som Läromedelsförfattarna genomfört bland Sveriges lärarstudenter. Som framgår av figuren nedan anger bara fyra av tio studenter att den egna utbildningen innehåller något moment som syftar till att lära ut hur man använder läromedel i undervisningen. Även om var fjärde respondent visserligen är osäker och har svarat "vet ej" på denna fråga kan således sex av tio studenter inte peka ut något moment som rör läromedel och dess användning i undervisningen.

Box 3 - Lärarstudenters bild av i vilken grad läromedels användning behandlas under utbildningen

Innehåller din utbildning något moment där ni lär er hur man använder läromedel i undervisningen?

Källa: Enkät till medlemmar i Sveriges Lärarstudenter

Att läromedel sällan behandlas från ett didaktiskt perspektiv i lärarutbildningarna tycks samtidigt inte vara unikt för just denna fråga. Snarare tycks frånvaron av didaktiska moment kopplat till läromedel hänga samman med lärarutbildningarnas upplägg och innehåll på ett mer övergripande plan. Flera intervjupersoner lyfter exempelvis att studenterna återkommande efterfrågar mer stöd kring det praktiska hantverket i stort, exempelvis med avseende på lektionsplanering och undervisning. Vi återkommer till denna fråga i kapitel 4, där förklaringar till hur läromedel behandlas i lärarutbildningarna presenteras.

3.3 Läromedelskunskap behandlas främst i ämneskurser

Både dokumentstudier och intervjuer pekar på att läromedel i huvudsak behandlas inom ämneskurser.⁵ Kurser inom den utbildningsvetenskapliga kärnan omfattar i relativt låg utsträckning moment som kretsar kring läromedel. Bilden bekräftas av enkäten till lärarstudenter. Mer än 8 av 10 studenter bedömer att läromedel främst behandlas inom ämnesdidaktiken.

Ämneskurserna fokuserar på innehållet i det ämne som studenten kommer att undervisa i, medan utbildningsvetenskapliga kurser fokuserar på mer generella pedagogiska principer och teorier. I intervjuer med programföreträdare beskrivs att läromedel primärt behandlas i ämneskurser eftersom dessa kurser i relativt stor utsträckning behandlar praktiska ämnesmässiga moment. Kunskap om läromedel beskrivs i intervjuer som en kunskap som är specifik för olika ämnen, där lärare behöver kunskaper om vilka läromedel som bäst passar för just deras ämne. Att läromedel framför allt behandlas inom ämneskurser innebär samtidigt att fokus i praktiken ofta hamnar på läromedlets funktion inom det specifika ämnet, snarare än läromedlets funktion i sig.

Kursplaner inom verksamhetsförlagd utbildning (VFU) omnämner i mycket låg utsträckning lärandemål som rör läromedel. Dock är VFU:n ett tillfälle för studenter att komma i kontakt med läromedel och utveckla undervisningsmoment som baseras på läromedel och andra underlag. I intervjuer lyfts VFU fram som det främsta momentet där studenter på vissa program kommer i kontakt med läromedel. På vilket sätt och i vilken grad är dock i hög grad beroende av den enskilda VFU-skolan och handledaren på denna skola.

3.4 Läromedel behandlas inte på ett sammanhållet sätt i lärarprogrammen

Genomlysningen ger samlat en bild av att läromedel inte behandlas på ett sammanhållet sätt i lärarprogrammen. Inom samtliga studerade lärarprogram saknas exempelvis progressionsplaner för hur studenterna ska utvecklas kopplat till läromedel. Intervjuerna pekar vidare på att det generellt saknas en gemensam, formaliserad hållning till läromedel bland kurs- och ämnesansvariga inom de enskilda lärarprogrammen,

⁵ Observera att ämneskurser kan utformas på olika sätt inom en lärarutbildning. Vissa ämneskurser utgörs av en kombination av ämneskunskap och didaktiska inslag, medan vissa kurser enbart fokuserar på ämnet i sig.

exempelvis med avseende på hur läromedel ska definieras eller i vilken grad och på vilket sätt som läromedel ska tas upp i lärarutbildningen.

Hantering av läromedel på lärarprogrammen tycks därmed i första hand ske "ad-hoc". Ett flertal intervjupersoner berättar att de inför vår intervju fått genomföra ett slags detektivarbete, där de tagit kontakt med ämnesansvariga för att få en bild av hur läromedel behandlas inom enskilda ämnen. Samtidigt tycks genomförandet av intervjuerna i sig delvis resulterat i att läromedel fått ökad uppmärksamhet på programnivå inom lärosätena. På frågan om vilka eventuella utvecklingsbehov som finns kopplat till läromedel inom lärarprogrammen, svarar flera intervjupersoner att de ser behov av en mer sammanhållen hantering av läromedel inom programmen som helhet.

4. Vilka faktorer påverkar hur läromedel behandlas?

I tidigare kapitel har vi beskrivit i vilken utsträckning och på vilket sätt som läromedel behandlas inom lärarutbildningar. I detta kapitel fokuserar vi på förklaringsfaktorer till varför läromedel behandlas på detta sätt. Vi beskriver förklaringsfaktorer på tre nivåer: strukturell nivå, organisationsnära nivå samt individuell nivå. Resultaten sammanfattas i rutan nedan. I avsnitten nedan presenteras slutsatserna mer utförligt.

Sammanfattning

Genomlysningen pekar på att hanteringen av läromedel på lärarutbildningarna påverkas av faktorer på strukturell nivå, organisatorisk nivå och individnivå.

- ➔ De strukturella förklaringsfaktorerna berör faktorer på samhällsnivå som ligger utanför de enskilda lärosätenas direkta påverkansutrymme. De handlar om att högskoleförordningen inte innefattar lärandemål om läromedel, det ökade utbudet av läromedel och undervisningsmaterial respektive lärarutbildningens akademisering.
- ➔ De organisatoriska förklaringsfaktorerna berör faktorer på lärosätetsnivå, och utgörs av bristande tillgång till läromedel, lärarutbildningarnas fragmenterade organisering respektive ett bristande upplevt förändringstryck.
- ➔ Förklaringsfaktorerna på individnivå handlar om de enskilda lärarnas inställning till läromedel på lärarprogrammen. Genomlysningen pekar på att lärarnas inställning i sin tur bland annat påverkas av vilken diskurs om lärarna är en del av, deras kompetens och erfarenhet samt vilket ämne som de undervisar i.

4.1 Förklaringsfaktorer på strukturell nivå

Förutsättningarna att utforma högskoleutbildningar generellt och lärarutbildningar specifikt, påverkas av flera faktorer på strukturell nivå. Med strukturella faktorer avses exempelvis styrningen av högre utbildning samt trender och tendenser i samhället i stort, som därmed ligger utanför lärosätenas direkta påverkansutrymme.

Nedan beskrivs hur sådana strukturella faktorer påverkar förutsättningarna för hur läromedel behandlas inom lärarprogram. Den förstnämnda faktorn förklarar i första hand varför läromedel behandlas i låg grad (kapitel 2). De sistnämnda två faktorerna förklarar i första hand varför läromedel primärt behandlas från ett kritiskt perspektiv med begränsat fokus på den praktiska tillämpningen (avsnitt 3.1 och 3.2).

Högskoleförordningen innefattar inte lärandemål om läromedel

Högskoleförordningen styr i stor utsträckning vilket innehåll som en utbildning ska omfatta. Dess skrivelser innehåller lärandemål som studenter ska uppnå inom ett visst program. Förmågor att hantera läromedel ingår dock inte som lärandemål i förordningen. I intervjuer lyfts detta fram som en förklaringsfaktor till att läromedel generellt sett inte utgör ett prioriterat ämne inom lärarprogram.

Det bör noteras att formuleringarna i högskoleförordningen inte utesluter att lärarutbildningar omfattar moment som rör läromedel. Moment som rör läromedel kan ses som naturliga delar av vissa lärandemål, såsom exemplet nedan som beskriver ett lärandemål för grundlärarexamen:

Visa förmåga att tillämpa sådan didaktik och ämnesdidaktik inklusive metodik som krävs för undervisning och lärande inom det eller de ämnen som utbildningen avser och för yrkesutövningen i övrigt.

Frånvaron av specifika omnämningen av läromedel ger dock lägre incitament att utveckla moment som rör läromedel i lärarutbildningar. Flera programföreträdare menar att det idag finns en "stoffträngsel" som innebär att utbildningarna i första hand behöver fokusera på de områden och lärandemål som beskrivs i högskoleförordningen och andra styrdokument. I intervjuer lyfts också konkurrensen mellan ämneskunskaper och ämnesdidaktik fram som ett exempel på stoffträngsel. "Det finns företrädare på lärosätet som menar att om man bara är trygg i ämnet så kommer man reda ut hur-frågan, medan ämneskunskaperna kan man aldrig få med sig sen", säger en programföreträdare för ett ämneslärarprogram. "Det har varit en dragkamp mellan didaktik och ämneskunskaper."

En betydande majoritet av intervjupersonerna instämmer i att ett lärandemål i högskoleförordningen som rör läromedel hade inneburit att läromedel i större utsträckning än idag skulle behandlas inom lärarprogrammen.

Det ökade utbudet av läromedel och undervisningsmaterial

I princip samtliga intervjupersoner lyfter fram att utbudet av läromedel och undervisningsmaterial ökat de senaste åren. Det gäller dels förlagsproducerade digitala läromedel, dels webbaserade gratis undervisningsmaterial som tagits fram av enskilda företag eller lärare, och som många intervjupersoner räknar in i begreppet läromedel. Det ökade utbudet har enligt flera programföreträdare i sin tur ökat behovet av att stärka lärarstudenternas kritiska förmåga, i synnerhet kopplat till att skilja läromedel och undervisningsmaterial av hög kvalitet från underlag av lägre kvalitet. Det ökade utbudet av undervisningsmaterial av varierande kvalitet kan således vara en förklaring till att det kritiska perspektivet på läromedel ges så stort utrymme i lärarprogram.

Lärarutbildningens akademisering

I intervjuer nämner några programföreträdare att styrningen av lärarutbildningarna förändrats över tid, som samlat inneburit ett ökat fokus på teoretiska, forskningsbaserade utbildningsmoment snarare än praktiska moment kopplade till lärares yrkesutövning. En programföreträdare för en ämneslärarutbildning säger i en intervju:

Det har blivit en slagsida på varför vi gör saker, det här med hur har blivit lite skambelagt. Lärosätet tänker att det handlar om att ge teoretisk kunskap, som studenterna själva måste

transformera. Men studenterna vill ha metodik och hur - hur tar jag fram lektionsupplägg, hur gör jag det. Och det är man rädd för, för förr var det bara fokus på hur.

Att lärarutbildningen genomgått en akademisering under de senaste decennierna konstateras också i forskning.⁶ En förklaring till att läromedel sällan behandlas med fokus på den praktiska tillämpningen, kan således vara den allmänna akademiseringen av lärarutbildningen.

4.2 Förklaringsfaktorer på organisationsnära nivå

Med organisationsnära förklaringsfaktorer avses faktorer som berör lärosätets interna organisering och styrning. Genomlysningen pekar på att lärosätets hantering av läromedel påverkas av tre övergripande organisatoriska faktorer. Dessa presenteras nedan.

Bristande tillgång till läromedel

I drygt hälften av intervjuerna lyfter programföreträdarna fram bristande tillgång på läromedel som ett viktigt praktiskt hinder för att behandla läromedel i större utsträckning inom lärarutbildningar. Den bristande tillgången beror i första hand på begränsade ekonomiska resurser. Flera intervjuade företrädare berättar att de försökt förmå lärosätets bibliotek att köpa in fler läroböcker som används i skolorna, men att detta ofta varit svårt. Ett antal programföreträdare berättar vidare att de brukar skicka vad de själva benämner som tiggARBREBREV till förlagen, för att be om enstaka recensionsexemplar av läroböcker. Det tycks vidare vara relativt vanligt att lärosätena ber studenterna att låna hem läroböcker från VFU-skolorna som underlag för seminarier om läromedel.

Av intervjuer framkommer att det inte bara är tillgången till tryckta läromedel som är ett problem, utan också digitala. Abonnemang och licenser är i regel utformade med undervisande lärare i åtanke, och inte lärarstudenter som ska använda läromedlet som underlag vid enstaka tillfällen i en kurs. Att köpa in enskilda licenser till samtliga lärarstudenter utifrån denna begränsade användning ses inte som ekonomiskt försvarbart.

Vid sidan av bristande ekonomiska resurser, tycks den bristande tillgången till läromedel i viss mån vara kopplad till att lärosätena delvis saknar kunskap om vilka läromedel som används. Flera programföreträdare säger själva att de inte vet vilka läromedel som idag finns på skolorna. Det försvårar inköp av nya läromedel, men också användning av de befintliga läromedel som lärarutbildarna har tillgång till via exempelvis lärosätets bibliotek. En programföreträdare, som också undervisar på kurser, säger i en intervju:

Vi har ju läroböcker som vi använder för analyser, men jag har ingen aning om hur uppdaterade dessa är eller hur representativa de är för läromedel som idag används i stort. Jag tror ju ändå att analysen ger studenterna en hel del, men det hade ju såklart varit ännu bättre om jag visste att läromedlen som vi använder speglar den verklighet som studenterna kommer ut i.

⁶ Morberg, Åsa (1999). *Ämnet som nästan blev: En studie av metodiken i lärarutbildningen 1842-1988*, sid. 232. Stockholms universitet.

Vid sidan av bristande ekonomiska resurser och kunskap, anger ett fåtal intervjupersoner också ovilja att peka ut specifika läromedel som ett skäl till att lärosätet inte köper in läromedel.

Den bristande tillgången till läromedel gör det sammantaget svårare för lärosätena att behandla läromedel på lärarutbildningarna. Intervjuer tyder även på att det kan leda till en ökad användning av gratis undervisningsmaterial. På den avslutande frågan om det finns något som intervjupersonen vill tillägga svarar en programföreträdare för ett grundlärarprogram:

Jag vill poängtera att det blir mycket fokus på det gratis och det öppna. Vi tar sällan upp läroböcker för det är för krångligt att komma åt dessa. Det blir smalt, att vi nästan bara utgår från det öppna. Det är ett problem som hämmar oss. Det vore även bra om vi kunde få tillgång till övningar och frågeställningar som hör till läromedlets användning. Vi har inte tillgång till lärarhandledningarna. Det finns ofta väldigt bra lärarhandledningar med de är så dyra så vi kan inte komma åt dem.

Även om bristande tillgång till läromedel tycks vara ett problem på merparten av lärarprogrammen, finns också exempel på lärarprogram där detta inte är ett problem. En intervjuad programföreträdare berättar exempelvis att deras bibliotek innehåller hyllmeter av tryckta läromedel som studenterna får botanisera bland under ett seminarium.

Lärarutbildningens fragmenterade organisering

Ytterligare en organisatorisk utmaning är att undervisningen inom lärarutbildningar i stor utsträckning delas mellan olika institutioner, vilket försvårar ett sammanhållet förhållningssätt och arbetssätt i relation till hur läromedel ska behandlas inom lärarutbildningen. Samtliga lärosäten som ingår i genomlysningen har inrättat tvärorganisatoriska forum i form av exempelvis programråd, där ämnesansvariga från olika institutioner regelbundet träffas för att diskutera programövergripande frågor. Ett flertal programföreträdare framhåller samtidigt i intervjuer att den fragmenterade organisationen försvårar ett sammanhållet utvecklingsarbete, eftersom de enskilda institutionerna har stort handlingsutrymme att självständigt lägga upp kurser och kursinnehåll. En programföreträdare berättar att lärosätet samlat all ämnesdidaktisk utbildning och forskning på en institution i syfte att möjliggöra ökad samordning. På många lärosäten tycks dock ämnesdidaktiken, där läromedel vanligen behandlas, vara utspridd på flera institutioner.

Bristande upplevt förändringstryck

En tydlig majoritet av intervjuade programföreträdare säger att läromedel inte alls eller i låg utsträckning diskuteras internt inom lärosätet, exempelvis under programrådsmöten eller motsvarande. Som orsak till detta nämns att programutveckling framför allt initieras utifrån inspel från medarbetare eller studenter samt förändringar i regelverk och styrdokument. En sammanfattande reflektion som lyfts fram i intervjuer är att det visserligen i vissa fall finns ett intresse att arbeta med läromedel inom lärarutbildningen, men att det saknas ett upplevt förändringstryck. Värt att nämna i detta sammanhang är att 58 procent av lärarstudenterna som deltog i enkätundersökningen från Sveriges lärarstudenter svarar nej på frågan om de får tillräcklig utbildning om läromedel, och

ytterligare 24 procent svarar att de inte vet.⁷ Enkätsvaren implicerar således att det finns ett förändringstryck från studenthåll.

4.3 Förklaringsfaktorer på individuell lärarnivå

Som beskrivits tidigare pekar genomlysningen på att läromedel inte behandlas på ett sammanhållet sätt i lärarprogrammen (avsnitt 3.4). Det saknas exempelvis i hög grad progressionsplaner för hur studenterna ska utvecklas kopplat till läromedel. Vid sidan av strukturella och organisatoriska faktorer, påverkas hanteringen av läromedel inom lärarprogrammen därför i hög grad av enskilda lärarutbildares inställning till läromedel.

De intervjuade företrädarna för de program som ingår i denna genomlysning uttrycker generellt en positiv syn på läromedel och ser det som viktigt att läromedel behandlas inom lärarutbildningarna. Flera vittnar samtidigt om att det finns lärarutbildare som har en mer negativ inställning.

Nedan ges en mer ingående beskrivning av vilken typ av uppfattningar om läromedel som utifrån genomförda intervjuer tycks påverka individuella lärarutbildares syn på läromedel i positiv respektive negativ riktning.

Uppfattningar om läromedel som påverkar inställningen i positiv riktning

- *Läromedel sparar tid och skapar trygghet*
Läromedel innebär en trygghet för lärare och sparar tid i utvecklingen av lektionsmoment. Detta lyfts särskilt fram som viktigt för nyutbildade lärare som inte har arbetat praktiskt tidigare. Genom att basera undervisningen på innehållet i ett läromedel kan undervisningen effektiviseras och samtidigt ges en trygghet.
- *Läromedel möjliggör ökad kvalitet*
Lärare har begränsat med planeringstid. I intervjuer lyfts att lärare som utgår från befintliga läromedel av hög kvalitet kan använda planeringstiden för att göra anpassningar och kompletteringar, i stället för att lägga tid på att ta fram material från grunden. Det stärker i sin tur kvaliteten i undervisningen.
- *Läromedel underlättar struktur för elever*
Genom att utgå från ett läromedel främjas struktur och förutsägbarhet för eleverna. Det kan enligt intervjuade företrädare särskilt skapa värde för vissa grupper av elever, som har svårare att självständigt ta ansvar för att tillskansa sig kunskaper från ett friare material.
- *Läromedel stärker kontaktytan gentemot föräldrar*
Läromedel lyfts även fram som ett verktyg som underlättar för föräldrar att följa med i undervisningen och i förlängningen sitt barns utveckling. Innehållet i ett läromedel följer ofta en progressionsbana som kan förmedla en bild av var barnet befinner sig utvecklingsmässigt.

⁷ Den fullständiga frågan löd "Tycker du att du får tillräcklig utbildning om läromedel?". Totalt 57 procent av respondenterna svarade nej, 24 procent svarade vet ej och 18 procent svarade ja.

Uppfattningar om läromedel som påverkar inställningen i negativ riktning

I intervjuer lyfts även förklaringar till varför vissa lärarutbildare har en mer negativ syn på läromedel. Det bör noteras att synen på läromedel inom lärosätena framstår som övervägande positiv. De uppfattningar som beskrivs nedan ska därmed inte ses som representativa för lärarutbildare generellt.

- *Läromedel håller bristande kvalitet*
Genomförda intervjuer visar att läromedel upplevs hålla varierande kvalitet. Uppfattningen om hur stora kvalitetsbristerna är skiljer sig dock mellan enskilda lärarutbildare. Enligt vissa programföreträdare är de flesta lärarutbildare inom kollegiet överens om att det också finns läromedel av hög kvalitet, medan andra företrädare menar att det bland några finns en uppfattning om att de flesta läromedel brister. Uppfattningen att det finns stora kvalitetsbrister leder i sin tur till en mer negativ inställning till läromedel. Som tidigare nämnts förefaller läromedel dock definieras relativt brett inom många lärosäten. De upplevda kvalitetsbristerna rör med andra ord inte bara förlagsproducerade läromedel utan även gratis undervisningsmaterial som exempelvis enskilda lärare eller företag tagit fram.
- *Läromedel leder till standardiserad undervisning*
Av intervjuer framgår att det bland vissa lärarutbildare finns en oro för att läromedel "låser in" undervisningsformerna tematiskt och didaktiskt och därmed motverkar situationsbaserad undervisning. Det finns också en uppfattning om att läromedel riskerar att leda till en ökad passivitet hos läraren, och därmed minska ett aktivt ansvarstagande för det pedagogiska uppdraget.

Läroinstituten inställning till läromedel påverkas av flera faktorer

Vilken inställning som enskilda lärarutbildare har tycks bland annat bero på vilken diskurs som dominerade när de själva utbildades. En programföreträdare för ett ämneslärarprogram säger:

Alla mina kollegor tycker inte att läromedel är dåliga, men det finns en sociokulturell diskurs som har varit väldigt levande i många decennier. Och den blir indirekt negativ för läromedlet för diskursen handlar om lärandet är en relation, att det uppstår i relationen mellan läraren och eleven.

- Företrädare för ett ämneslärarprogram

Intervjuerna pekar också på att lärarutbildarnas egen kompetens och erfarenhet av att arbeta med läromedel kan ha betydelse. En programföreträdare som också är ämnesansvarig för engelska säger att han brukar lägga in moment som handlar om den praktiska användningen av läromedel, exempelvis lektionsplanering med hjälp av läromedel. "Jag jobbar ju också som lärare inom Komvux, och jag vet att vad som försiggår och behövs i praktiken."

Slutligen indikerar intervjuerna att lärarutbildningarnas inställning till läromedel kan hänga samman med vilket ämne som de undervisar i. Flera programföreträdare för fram att läromedel sannolikt spelar en större roll inom naturvetenskapliga och tekniska ämnen. "Jag har svårt att se hur en lärare skulle undervisa i matematik utan läromedel", som en

programföreträdare uttrycker det. Lärarutbildarnas ämnesområde kan enligt dessa intervjupersoner således påverka synen på vilket värde som läromedel kan bidra med, och därmed lärarutbildarnas inställning till läromedel.

5. Sammanfattande slutsatser och reflektioner

Denna genomlysning har syftat till att ge en bild av i vilken grad och på vilket sätt som läromedel behandlas inom ämneslärarprogram och grundlärarprogram vid Sveriges tio största lärosäten sett till antal examinerade inom dessa lärarprogram. Genomlysningen visar samlat att läromedel ingår som moment i samtliga lärarutbildningar, men i förhållandevis låg utsträckning. Genomlysningen visar vidare att läromedel i första hand behandlas från ett kritiskt perspektiv, i syfte att stärka studenternas förmåga att värdera läromedels kvalitet samt förhålla sig självständigt till läromedel. Den praktiska tillämpningen av läromedel, exempelvis hur läromedel kan användas som stöd vid lektionsplanering, ges begränsad uppmärksamhet.

På ett mer övergripande plan visar genomlysningen att det på samtliga lärosäten saknas en sammanhållen styrning av hur läromedel ska behandlas inom lärarutbildningen, eller hur studenterna ska utvecklas i relation till detta område. I vilken grad och på vilket sätt som läromedel behandlas är i hög grad beroende av de enskilda lärarna vid lärarprogrammen. Vilka kunskaper och kompetenser som studenterna samlat får med sig från lärarutbildningen vad gäller läromedel framstår därmed som slumpmässigt.

Genomlysningen pekar på att hanteringen av läromedel på lärarutbildningarna påverkas av faktorer på strukturell nivå, organisatorisk nivå och individnivå. En strukturell faktor som har betydelse för i vilken grad läromedel behandlas utgörs av högskoleförordningen, som saknar lärandemål om läromedel. En strukturell förklaringsfaktor som påverkar på vilket sätt läromedel behandlas utgörs av det ökade utbudet av läromedel och undervisningsmaterial, som i sin tur leder till ett ökat upplevt behov av att värdera och kritiskt granska läromedel från olika perspektiv. En annan strukturell förklaringsfaktor är lärarutbildningens akademisering, som sannolikt delvis förklarar varför den praktiska tillämpningen av läromedel ges relativt lite utrymme i dagens lärarutbildningar. De organisatoriska förklaringsfaktorerna utgörs av bristande tillgång till läromedel, lärarutbildningarnas fragmenterade organisering respektive ett bristande upplevt förändringstryck. Förklaringsfaktorerna på individnivå handlar om de enskilda lärarutbildarnas inställning till läromedel.

Även om genomlysningens fokus har legat på hanteringen av läromedel i lärarutbildningarna, har intervjuerna med lärosätesföreträdare i viss mån kommit in på frågor som rör lärarutbildningarnas syfte och lärarens roll i stort. Strategirådet har utifrån detta gjort några reflektioner som berör behov och förutsättningar för fortsatt utveckling av lärarutbildningarna på ett mer övergripande plan.

En första reflektion rör lärosätenas bristande tillgång på läromedel, som utifrån genomförda intervjuer tycks leda till ökad användning av gratis undervisningsmaterial som enskilda lärare eller företag har tagit fram. Dessa är sannolikt i lägre grad kvalitetssäkrade med avseende på exempelvis koppling till styrdokument och pedagogisk forskning. Användningen av gratis undervisningsmaterial kan därmed i sin tur medföra att

både lärosäten och lärarstudenter får en oproportionerligt negativ bild av läromedels kvaliteten, vilket i sin tur leder till en mer negativ inställning till läromedel i stort.

En andra reflektion är att en negativ inställning till läromedel delvis tycks hänga samman med farhågor om att användningen av läromedel leder till att läraren abdikerar från sitt pedagogiska uppdrag eller att möjligheten till situations- och individbaserad undervisning begränsas. Det kan potentiellt ses som en indikator på att det behövs en förnyad diskussion om vad läromedel är och hur det är tänkt att användas. Det kan också ses som ett argument för att det är viktigt att stärka kompetensen att använda läromedel hos lärarstudenter. Om lärare använder läromedel på ett passivt och oreflekterat sätt i linje med dessa farhågor är det potentiellt inte läromedlet som brister, utan lärarens kompetens att använda det.

En tredje reflektion är att professionen, i form av verksamma lärare och rektorer, i hög grad saknas när intervjuade programföreträdare beskriver vilka impulser som styr programutveckling inom lärarutbildningen. Programutvecklingen tycks framför allt ske utifrån förändringar i styrdokument samt interna impulser från studenter, forskare och lärarutbildare. På ett mer övergripande plan tecknar intervjuerna bilden av att intervjuade programföreträdare som har förhållandevis lite kontakt med skolpraktiken, med undantag av under VFU-perioderna. Flera intervjupersoner säger exempelvis att de saknar inblick i vilka läromedel som används på skolorna idag.⁸

En fjärde reflektion är att det saknas samsyn kring vad begreppet läromedel betyder. Intervjuade programföreträdare ger uttryck för en brett spann av tolkningar, från en smal definition där endast läroböcker ingår, till en bred definition där alla former av undervisningsmaterial ingår – även tidningsartiklar och skönlitteratur. De olika tolkningarna försvårar en sammanhållen diskussion om läromedlets roll på lärarutbildningarna. I ett fortsatt arbete är det viktigt att förtydliga definitionen av läromedel för att säkerställa att alla menar samma sak.

En femte och avslutande reflektion är att intervjuade programföreträdare vid samtliga tio lärosäten har tagit intervjufrågan på allvar och i många fall också gjort ett förarbete inför intervjun i syfte att få en så bred bild som möjligt av hur läromedel hanteras inom den aktuella lärarutbildningen. Några intervjupersoner menar även att intervjun bidragit till att sätta ljus på läromedelsfrågan, och att de avser att fortsätta diskutera den i programutvecklingssammanhang. Att läromedel inte givits större utrymme inom lärarutbildningarna tycks således inte bero på ett principiellt motstånd, utan på att frågan hamnat i skymundan eller inte setts som prioriterad i relation till andra frågor.

⁸ För att främja samverkan mellan skolhuvudmän och lärarutbildningar har så kallade regionala utvecklingscentrum (RUC) inrättats vid lärosäten som har lärarutbildningar. Ett RUC kan exempelvis organisera nätverk, driva projekt för forskningssamverkan och anordna uppdragsutbildningar. Att intervjuade programföreträdare tycks ha begränsad kontakt med professionen ska med andra ord inte ses som liktydigt med att det saknas kontakt mellan lärarutbildningarna och skolhuvudmännen i stort. Genomförda intervjuer pekar dock på att den samverkan som sker inom ramen för exempelvis ett RUC inte är styrande i programutvecklingen.

Bilaga 1

I tabellen nedan framgår de lärosäten som ingått i kartläggningen, samt antalet utfärdade examina inom ämnes- och grundlära­rprogrammen under läsåret 2020/2021.

Lärosäte	Antal utfärdade examina inom ämnes- och grundlära­rprogrammen läsåret 2020/2021
Stockholms universitet	694
Göteborgs universitet	640
Malmö universitet	487
Karlstads universitet	402
Uppsala universitet	362
Linköpings universitet	326
Högskolan Dalarna	272
Umeå universitet	249
Södertörns högskola	208
Linnéuniversitetet	199
Totalt	3839